

ԱՐԶԱԳԱՆԳ ԵՒ ՎՈՐԱԶԵՐ ԼՈՒՍԱՐԱՌՈՒԹԵԱՆ.

$\partial \cdot \partial \beta | S_0$ $\partial \cdot \partial \beta | C_n$

Դրամատորսակել իր ավանդրտ և կիրթել յա դէմ: Ան չիբաւի,
մարդ մը որ մէր առջեւ մայրածինով կը փութակուի և ան-
հոգեմբան կ'ընէ իր փրկութեան փրոյ, դժուարաւ կըր-
նայ պեկց համոզել թէ՛ շատ փոյթ տնի որ մենք՝ փըր-
կաւիք: Անճնադին է հաւատալ թէ՛ այն որ քրիստոնէ-
ութիւնը ի բոլոր պատէ չէ բնականը, ուրիշներու քրիս-
տոնեանման շնորհելու համար աշխատի անկեղծորէն:
Յրիտառնէլ տալիսնը սէր է. ահապարտնը և առաքելա-
յները կը հաստատեն դայն և ու՛ որ հօր և սուր կը գոյ-
ծածէ քրիտառնէլութենէն կ'երկէ: Ահա կը կոչնի խոյնը
այն մտղայէս. սրը կը հոյածեն, կը շարժարեն, որը
կ'աւելանէ, կ'ապանհեն կըծքի պատարաւաւ և կը հարցը
նեմ թէ՛ պոպէս տնիրաւարտ փոքրակէս առնէ սիտը
և բարեկամաւան հոգիին կը շարմին: Արը աւանդ
այս կատողիները որը իրենց ծնողքի և բարեկամներու
հետ ալ տրայէս կը վարալին գանձը ուղղելու համար
աւատարամի դէմ ըլլած մեղքերնէն, երբ աւանդ որ
հօրով և սուրով կը հոյածեն նաեւ իրենց ազանդին
անգամները որը տնին ախաւորով կարատային և որը
յախաւեանկան կորուստի մէջ են, այն տուն, ուղ ինչ
տառք, պիտի հաւատալ միայն անոնց ըսածին: Առան
դի թէ՛ չիբաւի գնաւան և սիտը համար ուրիշները կը
կողոպտեն, մարմնական պատիւ կ'առան, մաթ բանալի
մէջ տնով և ծարաւի կը թողան, մէկ խօսքով կ'անը կը
բաւան միջկտնին շնորհէլու համար, ինչնէ ծայն չեն
համէր, անպատիւ կը թողուն տնիրաւարիներ, անեղա-
քիներ, պոպէկարիներ և ուրիշ հոյն ախալ յանգանքները
(այլ: Առաքելալին գտնով մահաւորածանի են և որը կ'առ-
պաշտերու վրայ կ'երկին) ինչնէ կը թողուն կ'ըսեն որ
ապականեն պիտի և իրենց հաւը: Ո՛վ կրնայ ազանալ
որ այս տան անկարգութիւնները տալի ներմալ են Առ-
աւոյն փառքին, Եկեղեցւոյ սրբութեան և հոգիներու
փրկութեան քան ճէ այն մերժումը պիտի բարի և առա-
քինի մարդը, իր խոյնին հեղապանելու համար, կը
մերժէ Եկեղեցական քանի մը վնասները կամ կը հրա-
մարի կըծքի հաւանգալի պաշտօնը կատարելէ: Ինչու
մայի ետանդը որ խոխ կը հոյքէ, կը խանձէ, կ'այրէ աշ-
խաղէ մարդերը՝ պատիւ մը չի սուր ոյն ախաւորու և
անկարգութիւններու որը, կը կրկնէր, քրիստոնէա-

թեան ներհակ են հիմնովին : Ինչու այնքան բիրտ կը թափէ արարողութիւններ մոծելու կամ կարծիքներ հաստատելու համար այնպիսի խնդիրներու վրայ որք ըստ մեծի մասին դժուար և փշայի նիւթեր կը համարուին և որք հասարակ մարդերու անհպելի են : Սակայն էնծագրելով ևս որ աղանդներու էութիւնը հոգիներու փրկութեան արգելք կ'ըլլայ, անուրանալի է թէ՛ փրոյիշեալ ախտերը ոչ նուազ արգելք են և արքայութիւնէն շատ հեռու կը տանին մարդը : Նախ արմատաբի խելու է այս ախտերը և ետքը աշխատելու է որ աղանդները վերնան : Քրիստոնեայ մը որ հակառակ կերպով կը վարուի և որ, մինչդեռ անգութ և անողորմ է տարբեր կարծիքի տէրերուն դէմ, ներողամիտ կը լռէ տխտերու և անկարգութիւններու վրայ, Քրիստոսի աշակերտ չէ և կրօնքի անունով ուրիշ նպատակի հասնելու կ'աշխատի : Ասկէ զատ էթէ բռնութիւնը հարկաւոր է զարձեւու, ինչու համար Քրիստոս զէնքեր, սուրեր կամ ուրիշ հատու գործիքներ չառաւ առաքեալներուն, երբ ասոնք քարոզելու էլան : Եթէ աղանդները բռնի ի բրիստոնէութիւն պիտի բերուէին, էթէ կոյրերը և յամաները զինուորներով ի ճշմարտութիւն պիտի գային, Քրիստոս կրնար աւելի զիւրաւ իր նպատակին հասնիլ երկնային զանգերով քան թէ թագաւորներու վաշտերուն յանձնելով այս հոգը : Նրկրաւոր թագաւորի մը ոյժը որքան մեծ ըլլայ հաղիւ թէ կը բաւէ քանի մը հաղար հոգի զսղել՝ և այն առ ժամանակ մը :

Մոլի ետանգը այլ և այլ զիմակ կ'առնու զինք արգարանցներու համար . երբեմն հասարակին շահը և օրէնքներու հնազանդութիւնը կը հրապարակէ, երբեմն յանուն կրօնքի կը շարժի և իր շուայտ ու խենէշ վարքը ծածկելու կ'աշխատի : Այս զիմակը խղելու և զինքը յայտնելու համար, շատ հարկաւոր է ճշդիւ որոշել տէրութեան և կրօնքի սահմանը և հաստատել երկուքին իրաւունքը որպէս զի մոլեգնութիւնը զինաձախ իջնայ և կործանի :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆԸ մարդերու ընկերութիւն մ'է այն նպատակով միայն հաստատուած որ ամէն անգամք զիւրար պահեն, պաշտպանեն և իրենց նիւթական բարօրութեան զարգանալուն աշխատին : Քաղաքական պետին պարտաւորութիւնն է ջանալ, օրէնքներու անձերի կատարում տալով, որ ժողովարդը ընդհանրապէս և ամէն մարդ մասնաւորաբար նիւթական կեանքի վերաբերեալ բաները արդարօրէն ստանայ : Եթէ մէկը յանգըզնի այս օրէնքները ոտքի տակ առնելու ելնիլ պէտք է որ սրտոժուի, յիշեալ բարօրութիւնէն կամ աղատութիւնէն և կամ կեանքէ զրկուելով, բայց որովհետեւ մարդ մը կամու յանձն չառնուր այս զրկումը, քաղաքական պետին ձեռքը ամիստութեամբ է բոլոր ժողովուրդին զօրութիւնը որ ուրիշներու իրաւունքը անգոսնորդը պատմէ : Պետի մը իրաւասութիւնը այս սահմանէ

զուրս չ'ենէր. նիւթական բարօրութիւնը ապահով ընելու համար հիմնուած է և անոր համար միայն կը մնայ : Նրբէր իր զօրութիւնը չ'իրնար գործ ածել հոգիներու փրկութեան կամ հոգեւոր իրերու համար : Նախ՝ վասն զի Աստուած ոչ այս պետին և ոչ ուրիշի մը իշխանութիւն տուած է որ բռնադատեն իր կրօնքը ընդունել տալու : Ճշմարիտ կրօնքի բոլոր ոյժը ներքին համոզումի վրայ է. և ինչ զաւանթութիւն և ընտրէ մէկը, ինչ արտաքին պաշտօն և տանի, էթէ չունի ներքին համոզում մը որ իրեն ըսէ թէ այս զաւանթութիւնը ճշմարիտ և այս պաշտօնը հաճելի են աստուծոյ, երկուքն ալ մեր փրկութեան օգուտ չ'են կրնար ընել : Եթէ բերանով յարգենք և միտքով դատապարտենք կրօնքը, էթէ արտաքին պաշտօնը ներքին համոզումի արձագանգ չ'է, հաւատաւոր կրնանք երեւիլ այլ ստուգիւ հնք կեղծաւոր և մեր մեղքերու ներում ընդունելու տեղ ուրիշ մեղքերու էնծակայ կ'ըլլանք : Նրկրորդ հոգիներու փրկութիւնը քաղաքական պետին չ'իրաւբերիր, վասն զի իշխանութիւնն է և կը մնայ արտաքին զօրութիւն մը . ներքին չ'ազդէր և հետեւաբար երբեք չ'համոզէր : Միտքի ներքին համոզումն է հաւատքը և Աստուած զայն կ'ընդունի միայն : Ասկէ զատ միտքը բնութեամբ այնպէս շինուեր է որ մէկը չ'իրնար բռնի իրեն բան մը ընդունել տալ : Զրկում, բանտ, տանջանք և գիւլաւորք անբաւական են անոր հաստատ և անբայքայեղի դատումը փոխել : Բայց, կ'ըսեն ամանք, քաղաքական պետը կրնայ բռնութեան տեղ վատտեք գործ ածել երեւոյթիւնը ճշմարտութեան արահետը առնելու և անոր փրկութիւնը շնորհելու համար : Այս, բայց այն ատեն հասարակ մարդու կարգը կը մտնէ անիկա վասն զի մուրթութիւնը խրատել և ուղղել ընտիր վատտերով, ամէն առաքելնի մարդերու սրտաւորութիւնն է. այլ տարբեր բան է համոզել և բռնադատել, վատտ գործածել և պատիժ տալ : Այսպէս ուրեմն քաղաքական պետը օրենք հաստատելու ժամանակ, հաւատքի կամ արտաքին պաշտօնի կարգադրութիւններ ընելէն զգուշանալու է, վասն զի օրէնքը առանց պատիժի ազդում չ'ունի ամենեւին, և պատիժը անօգուտ է այս պարագայի մէջ, որովհետեւ չ'իրնար միտքին համոզում տալ : Այսը կամ յայտնութիւնը կարող են միայն մարդերու կարծիքը փոխելու և այս լոյսը չ'իզար բնու մարմնային տանջանքէ կամ արտաքին պատիժէ : Նրբորդ՝ հոգիներու փրկութիւնը քաղաքական պետին չ'իրաւբերիր, վասն զի էթէ արդարեւ բռնութիւնը, պատիժը կամ տոյժը կարենային մարդու միտքը համոզել և նոր տեսիլներ տալ, նաեւ այս կերպով հոգիները չ'էին փրկուեր : Ահաւասիկ ինչու : Ճշմարտութիւնը մի է՝ և մի ճամբան որ երկնքը կը տանի : Յոյս կոյն արդեօք որ աւելի մարդ արքայութիւն զրկուի էթէ երկրաւոր իշխանի մը հաւատքը ընդունուի, էթէ անձնական լոյսէ հրամարտի, էթէ խիղճը առաժուր կա-

խուրհանգիստի կուրորէն հնազանդութիւնը արքային կամքին կամ հաւատքին դր արդիւնութիւնը, սնամիտութիւնը, նախապաշարութիւնը կամ գոյցէ հաստատութիւնը և մեր ծնած Լեւորին մէջ : Նշխանները, կրօնքի զգայութիւնով, մարմնաւոր շաներու չափ իրարմէ կը տարբերին և այսպիսի տարբերութիւն մը չկրնար ընդհանուր փրկութիւն տալ : Այս ամէն իշխաններէն մէկը միայն ճշմարտութեան մէջ կը զանաւոր, ուստի երկրիս միւս բոլոր պետութիւնները, և հետեւաբար ժողովուրդները, ի կորուստ կերթան հարկաւ : Այլ որ աւելի անհեռաւ է, այս պետութիւնով մարդիկ իրենց երանութիւնը կամ յաւատարմական աստիճանութիւնը ծնած տեղեկներուն կը պարտաւորուին : Այս իրէք պատմաներէն ուղղակի կը հետեւի որ պետութիւնը մարդերու երկրաւոր շաներուն միայն հոգ տանել կը հարկաւորուի և իրմէ չկախուի ամէնեւին փրկութեան կամ միւս աշխարհին հոգը :

(Վերջը հետեւեալ բիւիւն.)

ՆՈՐ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ.

Կ'ըսուի թէ ընկերութիւն մը հաստատութիւն է մօտերս բանի մը տարւման և ազգասէր անձերու մէջ որք արեւմտեայ տեսիլներով և ամէն նախապաշարութեան հետու՝ պիտի աշխատին հայ ժողովուրդին լուսաւորութեան համար : Եթէ մեր լուսածը անձերի կատարութիւն այս ընկերութիւնը բոլորովին նոր է իր սեռին մէջ և այնպիսի կանոններով կը ճիւղնուի որք յիշատի յառաջողութեան արձագանգ են : Այս առաջին անգամ չէ որ ազգայինք կ'զգան ընկերական ոգիէն՝ ստալ եկամբարիքը և անհոն օգուտը ու ջանք կ'ընեն անով աւելաւորեալ Հայաստանին մատար թշուառութեան նպաստ մը գտնել : Բայց երբեմն յետագէմ և ճին պրութիւններ ընտրելով, երբեմն իրարու ներհակ տարբեր ընդունելով մէջերնին, երբեմն ստորին կիւրքերու հպատակելով և երբեմն կատաղի թշնամիներու հանդիպելով ստիպուել ևս էտ քաշուիլ և ամէն ճիւղապրութիւն կիսատ թողուլ : Անուրանայի է որ ազգային սէր մը և լուսաւորութիւն փախալ մը կը զբաւէին շատ ընկերութիւններու անգամները, սակայն կը համարձակինք ըսել որ բարոյական արիւնքները կը պակսէր կամ գոնէ չ'ունէր այն անդրադարձի պնդութիւնը որով միայն մարդ կրնայ անյաղձելի մնալ բազմութեան զէմ նաեւ երբ այս բազմութիւնը երկուստեքի զայլերու վստմակէ մը հասարակելի : Թշնամիներէն առաջինը եղեր են միշտ տեսակ մը կրօնականներ՝ որք մտածալով մարդկային օրէնքը ու բրիտանիայի պարտաւորութիւնը ուղիւ են և դեռ ուղիւ կը յանգնին, եկեղեցիին սահմանէն ելնել, ազգային օրէնքներու

խառնուիլ և աշխարհական խնդիրները կարգադրել : Թէ մեր խելք ազգը այս տեսակ մարդերէն սրբան վնաս կրեր և սրբան վէրք տուէր է՝ այն յայտնի է ամէն լուսաւոր միտքերու և աւելորդ է անցեալ դէպքերը մի առ մի յիշել : Մեր խօսքը ընդհանուրին կը վերաբերի և մասնաւոր անձերու վարքը պատմութեան կը թողուի : Օրինակ ըլլան մեզ միայն Սիւնիաց և Համազգեաց ընկերութիւնները որք, երկուքն ալ, կրօնական թշնամութիւնէն կործանեցան և անհետ եղան : Եթէ Սիւնիաց ընկերութիւնը կանգուն մնար, այսօր Փոքր Ասիայի շատ հայաբնակ քաղաքներ լոյս և գիտութիւն կ'ստանային Եգիպտոսի արթուն ժողովուրդին խնամքով... : Եթէ Համազգեաց ընկերութիւնը չ'ստանէր և բուռն հալածումէ մը չ'յաղթուէր, անտարակոյս հաւատքի կ'ուրիշ և ատելութիւնը և սխալ որք անկէ կը հետեւին, այս աստիճան չ'էին զրգուէր միտքերը : հաւատքի կատարին ալ փոխանակ փառքի արհամարհանքով կը պատկուէր հասարակութիւնէն : Երկրորդ թշնամին եղեր է սնամիտութիւնը որ, ինչպէս ուրիշ աստիճաններու նոյնպէս մեր մէջը, շատ սիրտերու վրայ կը տիրէ և միշտ համբաւին հետեւին կը վազէ : Հայը անով ամենէն փոքր ճիւղապրութեան համար հակադաճեւ չափեր կ'երեւակայէ, արտաքին տեսքը նաեւ հարկաւորէն վեր կը սեղէ, անհեռաւ նմանութեան մը հետեւին կ'իյնայ և ի վերջէ կամ կը վնասի ու փառասալով կը մաշի կամ կը վնասուի ու մէյ մ'ալ ազգային իրերու չ'ուղէր խառնուիլ : Ազգասիրութիւնէն կը զոտի ինքնասիրութեան չոր փուսը և հոն կը քաշուի իրրեւ կողմը իր պատեանի մէջ : Եթէ այս սնամիտութիւնը զսպուէր և մանր բայց հաստատ ճիւղերու վրայ պրութիւն ժողովուրդին ապագայն ինչպէս որ կը վաղիլէ թշուառ ազգի մը, մինքն Հայերը այսքան ետ կը մնային և անասելի խնամակութիւն մը կը յաշտուէր այսօր ազգիտութեան : Երրորդ թշնամին եղեր է տեսական պրութիւններու պակասութիւնը որով կամքը կ'ուրօքէն կը շարժի և ընկերը չգիտէր : Տեսականը միտքին լոյսն է : այս լոյսէ հետու գիտութիւն չկայ և մարդ՝ այն ժամանակ իր գոհութիւնը կ'արդիւնատուէր երբ այս լոյսը կը փայլի աղատութիւն : Ազգ մը որ տեսականը կ'արհամարհէ բանաւորի վիճակէն վեր չկրնար ելնել և կարօտ է ուրիշներու զիմեւ միշտ, վասն զի ամէն արհեստ գիտութիւններու հետեւանք է, և կը կրկնենք, գիտութիւնը տեսականով կ'ըլլայ :

Նորաշէն ընկերութիւնը այս երեք փոստերու ժողովուրդէն հաւաստաբան պիտի խուսի և իր ջանքը սիրտի ուղղէ արեւմտեայ ազգերու փորձովը : Քաղաքակիրթ բազմութեան մը երկարատեւ փորձերը կամ պատմութիւնը հայելի մ'են որ պէտք է որ նայի անդու ազգաբազմութիւն մը որ կուզէ լուսաւորուիլ : Այս կ'ըսուի այն մարդը կամ ազգը որ ուրիշ մարդու կամ ազգի փոր

ձէն օգուտ չբաղէր : Հայերու առաջին պարտքն է ուրեմն, եթէ յիրաւի կրթութիւն կուղեն, բնաւել և քննել թէ ազգերը ինչ օրէնքով կը լուսաւորուին և թէ ինչ պէս այս լուսաւորութիւնը կը ստանայ մէյ մը սկսելէն ետեւ : Եթէ արեւմտեայ ժողովուրդները կրօնական կոխերէն չհրաժարէին և դարերով արին թափելէ ետեւ չհամոզուէին որ անկէ ոչ բարոյական և ոչ նիւթական բարօրութիւն մը կրնայ ծագիլ երբէք, հիմա ինչ տարբերութիւն կունենար Նորսկայ Ասիայէն . և եթէ, Աստուած չ'ընէ, վաղեմի փորձը մոռնալով սկսին նորէն կրօնական արիւնարբու կոխը, արհեստ, զիտութիւն, լոյս և պայծառութիւն կը մնան անոնց մէջ, և հին բարբարոսութիւնը չ'տարածէր իր ստուէրը միտքերու և սիրտերու վրայ : Ուրախութեամբ կիմանանք որ վերոյիշեալ ընկերութեան անդամները լուս ըմբռնէր են զարգանալու այս հիմնաւոր թէւութիւնը և միահամուռ որոշէր են լուսաւորութիւնը հաւատքի խնդիր չ'ընել, ինչպէս յայտնի կը տեսնուի Ք. յօդուածէն : « Այս ընկերութիւնը կրօնական նպատակ չունի և չկրնար սննդաւ երբէք : » Լուսաւորուելու ուրիշ թէւութիւն մըն է հաւատքի միտքիւնը ազգութեան կապ չզաւանդիլ և հետեւաբար, քաղաքական կամ ազգային խնդիրը կրօնական անբուժելի խնդիրներէն բաժնել : Այս ալ երկար փորձերու հետեւանք մ'է և ամէն լուսաւոր ազգերու հետիւնը անով կը սրահաւանդուի ու կը բարգաւաճի հիմա : Պատմական անձիւ փաստերէն զատ արդի դէպքերը մեր ըսածը կը հաստատեն : Ի՞նչ է Խրեմի պատերազմը, ուր երեք թշնամի կրօնք կը միանան քաղաքականութիւն մը պաշտպանելու համար եթէ ոչ այն թէ՛ քաղաքականութիւնը կրօնքէ վեր է : Ուրիշ դարի մէջ քրիստոնէայ ազգի դէմ մահմետական ազգի դաշնադիր ըլլալ և աշխարհի բաժնէն սահազին մարտը սկսիլ, քրէական յանցանք կրնար սեպուիլ : Այսօր մարդկութեան գորդանալու նշան մը կը համարուի այն Նորսկայի մէջ, և իրեն յաղթութիւն իրաւունքի կը հրատարակուի ու կը զովար հոս : Ի՞նչ կը նշանակեն սուլդան Մահմետին այս խօսքերը : « Կուգեմայստահեաւ որ Մահմետականը մղկիթի, Հրէայն սինաիօկի և Քրիստոնէայն եկեղեցւոյ մէջ միայն տարբերուին . » Եթէ ոչ այն թէ՛ կրօնքը ազգի մը հիմն չկրնար ըլլար : Անտարակոյս այս ճշմարտութիւնէն յորդորուած են յիշեալ ազգայինք երբ « այս ընկերութիւնը է և կը մնայ ազգային ըսելէն ետեւ » կը յաւելուն : « ազգ ըսելով Հայերուն ընդհանրութիւնը կիմանանք . » և քիչ մը հեռու կը կրկնեն . « մեյ է ազգութիւն և այլ է կրօնք . ազգութիւնը է միտքիւն սեռի և կրօնքը ներքին համադրմն՝ մասնաւոր մարդու և բաղմունեան » :

Արդարեւ այսպիսի ազնիւ խօսքեր մեղ բաժանորդութիւն կուտան և ի բոլոր սրտէ կը փափագինք որ ար-

դիւնաւորուին, վասն զի « ի պտղոյ անտի ճանաչի ծառն » : Երբ հեռուէն կը դիտենք հայ բաղմունեան մը սրահաւորութիւն և կոյր շարժումները . երբ կը լսենք կը կարդանք որ Կոնստանտնուպոլիսի Յակոբ Նանկի թագաւորին խօսքը մոռնալով, տակաւին չնոյսէր կամ չզրկէր հայութիւնը հաւատքէ զատել . երբ կ'զգանք մտական խաբին այն դառն արդիւնքը որ բոլոր սեռերուն մը ապականել կ'սպառնայ, քիչ ուրախութիւն չէ մեզի համար ուրիշ կողմէ լսել որ կան զեռ Հայեր որք իրենց նախահօր ստանդարտիւնը անսպասելի կը պահեն և հայկական սիրտով կը սիրեն միտքի ազատութիւնը . որք հայրենիքի սէրը կրօնքի սէրին չեն դոճեր և զիտեն մէկին ծառայել և միտք պաշտել անկախօրէն . որք աշխարհում մօտը սրբեր են և ապագան կը լուսաւորեն նշմարել և անոր համեմատ տգէտ ազգայիններու քայլը ուղղել դէպ ի ճշմարիտ լուսաւորութիւն : Սուկաւաթիւ են անոնք, ով կրնայ ուրախալ դայն, բայց անձիւ բաղմունքի մը պէտք չէ ազգ մը լուսաւորելու համար : Ամէն յղիկեալ ժողովուրդներու կրթութիւնը բանի մը հանճարի արդիւնք է և ամէն զիտութիւններ մասնաւոր միտքի հնարք են : Բաւական է որ ապատութիւնը նախանձու բռնութիւնէն չհալածուի . վասն զի ճշմարտութիւնը մէյ մը յայտնուելէ ետեւ իր սրտապանները օրէ օր կ'աւելնան և բաղմունեան հոգը, այն առեւ, կը սրահէ մասնաւորին զիտը և արհեստը :

Հրդեհէ, շարժէ կամ ուրիշ աղէտքէ ետեւ կը տեսնուին մարդիկ որք տրտմունեամբ աւերակներու բեկորով հիւզ կը շինեն և կ'աշխատին պատասպարուիլ հոն աւելի մեծ աղէտքի հարտածէ մը : Դժմարիտ ազգայիններն ալ այսպէս վարուիլ կը հարկադրուին և երբ վատ ծշմամբութիւն մը հոսանքի պէս կուգայ, կը ծաւալի, կ'աւերէ, կը փլէ հիմն ի վեր, ընկրկիլ և վնասութեամբ ամէն բան թողուլ, նշան է թոյլ համոզումի մը : « Վեհ ոգին անյուստութեան ներքեւ չ'լցնար, կ'ըսէ Կրէսէ . շատ անգամ սիրտի անարիւնութիւն է այն և միշտ յանցանք կը սեպուի : » (1) Մեր նախնիք աւելի մեծ ծշմամբներու յաղթեր են և աւելի մեծ տառապանքներու մէջ պաշտպաններ են քրիստոնէականութեան դրօշը որ այն ժամանակ նաեւ լուսաւորութեան նշան էր : ՍԻՆՆՈՒՄ և ՀԱՄԱԶԳԻՄ արխարար յաղթութեամբ, և օր մը ձեր պատմութիւնը հրատարակուելու տեսն, աշխարհ համայն պիտի վկայէ որ արժանի դատակ էք զիւցադն քաջի մը, բայց եթէ խաղառ վնասիւք ձեր այս փառքը պիտի արատի, վասն զի ճշմարիտ արիւնքիւնը կեանքին հետ կը զաղրի, և դուր դեռ չ'մեռար : Սուտ քրիս-

(1) Le désespoir n'est point d'une âme magnanime ;
Souvent il est faiblesse et toujours il est un crime.
GRESSET.

տոնէութիւնը երբեմն Հաստնեանին և երբեմն Այվա-
զովսքիին գիմակով մինչև այսօր կը փառաւորութիւն գտը,
որ կ'ուզէիք լուսաւորութեան հետ քրիստոնէութիւնը
սղաշտարանել, դուք պիտի լռէք յաւիտեան: Ո՛հ ոչ բնաւ.
ձեր պատիւը կը պահանջէ որ կանգնիք և յառաջ քա-
լէք: Իյնպէս ետեւ կանգնիլ տեսակ մը յարութիւն է.
այս յարութիւնը Արևմտաքրք կը յուսայ ձեզմէ՝ վասն
զի փորձով գիտէ որ միայն անունով ազգասէր չէք:
Սուղէք որ իր յոյսը ի զերեւ ելնէ և ձեզի համար ըսուի,
նորա էա ...: Օ՛հ ՍԻՒՆԻՒՔ և ՀԱՄԱՋԳԻՒՔ, « զի է մեր
« Աստուած յերկինս դոր մէքն սղաշտեմք, կարող է
« փրկել զմեզ ի ձեռաց » անօրէն թշնամեաց : Ան
ձեզ աւիթ մը կանգնելու և ձեր բեկորով նոր ընկերու-
թեան հիմը սնդելու : Արևմտաքրք զձեզ սղաշտարանելը
պատիւ կը համարի և կը խոստանայ իր հրատարա-
կութիւնը այսպիսի ընկերութեան մը նուիրել :

Պ Է Ր Ա Ն Ժ Է .

J'ai fait plus que maint duc et pair
Pour mon pays que j'aime.
(Béranger, p. 204.)

Պէտքու Յովանէս տը Պէրանժէ ծնաւ Բարիդի մէջ
1780, օգոստոս 19ին : Իր ընտանիքը հարուստ է'էր
և Մօնթօրիէօյ ըստած գնէնը կը բնակէր այն ժամա-
նակ : Մինչև ինը տարեկան մայրաքաղաքի մէջ մնալէ
ետքը, Բերօն զրկուեցաւ իր հօրաքեւ տունը որ բա-
րեպաշտ և համեստ կին մ'էր և մեծ խնամք ունե-
ցաւ անոր վրայ : Հոն սկսաւ քիչ մը կրթութիւն առ-
նուլ և կարգալ գրել սովորիլ : Ֆէնէլօնի Թէկեմալը,
Բասինի և Վօլթէրի քանի մը ընտիր բանահիւստութիւն-
ները իր ասօրեայ ընթերցումն էին և անոնցմով կը
լեցնէր իր նորածին հետաքրքրութիւնը և ուսումնասի-
րութիւնը : Նրբ տաւ և չորս տարեկան եղաւ Բերօնի
տղարանը մտաւ իրրեւ աշիւրտ և զիր շարելով կ'աշ-
խատէր մայրենի լեզուին սճերը և ուղիւ գրելու կեր-
պէրը ինքնիքն սովորիլ : Տպարանապետը տեսնելով որ
ուղիւ գրելու և շտապրելու կանոնները լաւ մը չէր
ըմբռնէր և ոտանաւոր շինելու մեծ փափագ ունէր, ջանք
ըրաւ այս ետքի փափագը կատարել և մուսայներու
արհեստը մեկնել իրեն : Իր տղայութեան այս յիշատակը
երգի մը մէջ կը յիշէ և կ'ըսէ,

Dans l'art des vers, c'est toi qui fus mon maître,
Je t'effaçai sans te rendre jaloux.

Աշխատութիւնը աւարտելէն ետեւ Պէրանժէ երբեմն
ալ նոյն քաղաքին մանր տղայներու վարժատունը կ'եր-
թար որ Ժան Ժաք Բօսային դրութեամբ կը կատարա-
րուէր օրէնսդիր ժողովին վաղէմի անդամներու մէ-
կուն հոգովը : Այսպէս բարոյական և մասկան

ուսումներու թեթեւ սղաշար մը հաւերելով հոն, 1796ին
նորէն Բարիդ դարձաւ իր ընտանիքին քով : Ան տուն
ոտանաւոր շինելու եռանդը ալ տակի բորբոքեցաւ քանի
մը թատրերգութիւններու ներկայ գտնուելով և այս
բառնեռանդով Հերմաֆրօտի (կէս այր կէս կին) անուն
կատակերգութեան մը ձեռք զարկաւ որու մէջ կ'ուզէր
հեզնել իր բոլորտիքը տեսած թոյլ և յոյլ մարդերը և
սնտիաւ ու բղէղ կիները : Բայց Մոլիէրը ուշադրու-
թեամբ կարգալով վնասեցաւ անոր հրաշակերտներու
վեհօթիւնէն և կատակ գրելէ հրաժարուեցաւ : Ուղեց
զիւցաղնական բանահիւստութեան փորձ մը ընել և այս
միտքով Վիլօյի անուն գիրք մը շինել ուր պիտի նկա-
րագրուէին Ֆրանքներու թագաւորութեան հաստատու-
թիւնը ու բարգաւաճութիւնը : Այս երկար ու անբերրի
աշխատութիւն մ'էր և իր թշուառ վիճակը չ'էր ներեր
որ բոլորովին անձնատուր ըլլայ զայն աւարտելու
համար : Արդէն կ'ղգար թէ որքան զմուար է նեղու-
թեան մէջ միտքի աշխոյժը և ամփոփումը պահել և
յուսահատութիւնէն չ'էր զիտել զլուսը սր քարին դար-
նել : Միտքը դրաւ հայրենիքէն հեռանալ և Նգիպոսոս
երթալ որ այն ատեն Ֆրանսայի իշխանութեան տակ
էր : Բայց Նգիպոսոսի արշաւանքէն ետ դարձող մը
անոր զիտաւորութիւնը փոխել տուաւ Աֆրիկէի և
Ասիայի գերի ու բաւանսէր ժորտաւորներու պատ-
կերը յիշելով : Ասոր վրայ բոլորովին յուսարեկ՝ հա-
մագուեցաւ որ բանաստեղծութիւնը իրեն հաց չ'ախի
բերէ և անօթի փարը տեսական աշխարհ երեւակայելու
ատեն չ'անի : Սկսաւ երգել որ իր տրամադրութեամբ փա-
րատի և երգը Ֆրանսայի ամենէ երեւելի բանաս-
տեղծներէն մէկը ըրաւ զինքը : Օր մը թշուառութիւնէն
մղաւ՝ քանի մը երգ ծրարեց և սուրհանդակով Վի-
սիէն Պօմպօսին (Նաբօլէօն Աին եղբայրը) գրիւց
զանոնք : Ասիկա բանահիւստներու վրայ մեծ համա-
կրութիւն ունէր, ուստի ծրարը առնելէն ետքը Պէ-
րանժէն իր տունը հրաւիրեց, շատ մը խորատ ատու
և քանի մը ժամանակէն ջնորհեց անոր իր թշուառ
դոր կ'ընդունէր իրրեւ անդամ Ֆրանսայի ձեւարանին :
Արնայ ըսուիլ որ այս առատաձեռնութիւնը ազատեց
Պէրանժէն անողոր բաղդին ճիրտնէն և այն օրէ ի վեր
իր քնարը ուրիշ ոգի մ'առաւ : Բարեբաւ մըն ալ ստորին
զրագիրի սղաշտօն մը գտաւ անոր համալսարանի մէջ
1200 ֆրանք վարձով և Պէրանժէ երգելով՝ շարունակ
տատերկու տարի կատարեց զայն համեստութեամբ :
Առջի երգը սրիւր հայրենակիցները շարժեց և որ յայա-
նեց հասարակութեան իր համեմարը, եղաւ իւր Բուս
տիլքօ ըստածը : Անհնարին էր աւելի կ'ու և սի-
րուն կերպով Նաբօլէօն Աը մեղադրել և հեզնել :
Հետզհետէ ելան լէ Կիօ, իւր Սկեսթօր եւ այլն երգերը
որք ամենուն բերանը իյնալով շատ չ'անցաւ Ֆրան-
սայի չորս կողմը տարածուեցան : Նաբօլէօնի անկումի

հետև Պէրանժէ սկսաւ ուղղել իր գրիչը Պուրպօններու գէմ և հայրենիքի ու ազատութեան նուիրել իր համահարը : Հին դրօշակ անուն երգը առիթ եղաւ որ իր փոքր պաշտօնէն զրկուի, և Պուրպօններու յետագէմ իշխանութիւնը ասով ալ չբաւականալով դատաւանի զրկեց անոր ազգասէր հեղինակը : Պէրանժէ դատաւարանուցաւ Էրէք ամիս բանտի և ճինգ հարիւր ֆրանք տոյժի : Ահա երկու տուն միայն այս երգէն զոր Ֆրանսայի ճշմարիտ գաւաի մը չկրնար յիշել առանց բարբոքելու :

Las d'errer avec la Victoire,
Des lois il deviendra l'appui.
Chaque soldat fut, grâce à lui,
Citoyen aux bords de la Loire
Seul il peut voiler nos malheurs;
Déployons-le sus la frontière.
Quand secourrai-je la poussière
Qui ternit ses nobles couleurs ?

Mais il est là près de mes armes;
Un instant osons l'entrevoir.
Viens, mon drapeau, viens, mon espoir,
C'est à toi d'essuyer mes larmes.
D'un guerrier qui verse des pleurs
Le ciel entendra la prière :
Oui, je secourrai la poussière
Qui ternit tes nobles couleurs.

Բայց անհկա բանտի մէջ Լրգելէ չզգարեցաւ և Էրր ժամանակը կատարելով զուրս Էլա հետք երգերու ծրար մ' ունէր : Լաֆիթ երեսիւի սեղանաւորը, որ իր մեծ բարեկամն էր, ուղեց իր բովը անոնի և թեմէ պաշտօն մը տալ փոխարէն այն զրկումի որով Պէրանժէ պատժուեցաւ : Ասիկա մերժեց փոխադրով որ բարեկամի մը ջնորհը իր ազատութիւնը չհեղէ և անկախութեանը արգելք ըլլայ :

1825 և 1828ին հրատարակած երգերը այն ատիճան կատարելութիւն և ազնուութիւն ունէին, այնպէս մարտի բանահիւտութիւն մը կը պարունակէին որ Պէրանժէ առջի կարգի բանաստեղծ կրնար ըստիլ նաեւ իր թշնամիներէ : Բայց Պուրպօններու և ժողովրդներու վատ բաղաբականութիւնը նորէն առիթ գտաւ հոն հալածելու, Պէրանժէ կրկին դատաւորներու սառնեղ զրկեց և դատաւարանէլ տուաւ զանիկա ին ամիս բանտի և տաս հազար ֆրանք տոյժի : Այս հարսնութեմ իր փառքը և անունը տելի հաջակեց և ազատական կողմը յանձն տուաւ անոյժը վճարել մասնաւոր բաժիններով : 1850ի խոտովութիւնէն ետքը Պէրանժէ կրնար շատ մեծ պաշտօնի հասնիլ որովհետեւ Լուի Ֆիլիպին ընտրութեան օգնէր էր և զրեթէ իր բոլոր բարեկամները տէրութեան գործերը կը վարէին. բայց թէ համեստութիւն և թէ անհոգութիւն ամէն պաշտօն մերժեց և առանձնութիւնէն չ'ուղեց ելնել : 1855ին նոր և աւելի զարմանալի երգեր հրատարակեց և այնու-

հետև միաս բարեւ ըսելով հատարակութեան բաւովին առանձնացաւ : Երբ 1848ին ազատութեան որոտումը բոլոր Ֆրանսա և Եւրոպա շարժեց և Լուի Ֆիլիպը իր յամառութեամբը մինչև արսոր տարաւ, Պէրանժէ անմանապիւր ժողովին անդամ ընտրուեցաւ իր կամքին գէմ և 204,471 քուէ զինքը ժողովուրդին պատգամաւոր ըրին, բայց անհկա չ'ընդունեց և իր հրաժարումը տուաւ մայիսի 8ին : Ազգային ժողովը մերժեց այս հրաժարումը և ձերտնի երգակը ստիպուեցաւ Էրկորդ անգամ աղաչել որ զինքը հանգարտ թողուն քաղաքական մրրիկին մէջ : Մեռաւ փիլիսոփայօրէն 1857, յուլիս 16 երեկոյն ժամը 6ին... :

Հետեւեալ օրը Բարիդ համայն սուգ կ'աւանդուր և ազգային բանահիւտ կ'ողբար : Օտարականը չկրնար երեսակայել թէ այս անձը ինչ սէր և ինչ զարմանք կուտար իր ազգայիններու : Թաղումին ծախքը տէրութեանը ըրաւ թէպէտեւ Պէրանժէ քաղաքական ներհակ կարծիքի տէր էր... : Թաղուեցաւ Մանուէլին (1) գերեզմանին մէջ, իր անգիւտ բարեկամին քով որու համար կ'ըսէր,

Bras, tête et cœur, tout était peuple en lui.

Ահա համառօտիւ Պէրանժէին վարքը որու մէջ մէնք արտա չենք տեսներ թէպէտեւ քանի մը վայրահալ մէկուրթներ աշխատին հակառակը պնդել : Եր մի միայն յանցանքը եղաւ 1848ին ըրած ծուլութիւնը որով չ'ուղեց գործով պաշտպանել հանրապետութեանը գործ իր անուշ քնարով երգեր էր առաջ : Այս ալ իր ձերտութեան կուտանք և կը փափագինք որ իր թշնամիները իրեն չ'ափ աղմուկ սիրտ և անշահասէր բարք տեսնան : Ոմանք եւս Կը յանդիմանեն զինքը Նաբօլէօնի վրայ գրած քանի մը երգերու համար, բայց կը մոռնան որ աշխարհակալին անկումէն ետեւ ամէն ազատականը անոր պաշտպաններու հետ էին Պուրպօններու գէմ որը օտարներու ղէնքով հայրենիքը սոմակտիւն ըրին և ածուս նստան : Արգարեւ Պէրանժէ Նաբօլէօն Աի ոգին գովեց, բայց երբ անհկա Սուրբ-Հէլէնի ժայռին վրայ էր գերի և քեալ՝ և ոչ երբ զԵւրոպա կը վրդաւէր իր հոկայածեւ գաւաղանով : « Դժբաղդութիւնը միայն ողորեցի » (2) ըսաւ երգի մը մէջ և Կոյր ըլլալու է մէկը որ չզգայ այս խօսքին նշանակութիւնը :

Մեղի չիցնար զինքը գովել և պաշտպանել մէկուրթութեան գէմ : Բոլոր Պէրանժէ իր երգերու մէջ կը գտնուի և անոնցմով վատութեան դատումը կրնայ արհամարհել : Երեք վեհ զգայութիւն կը յուղէին իր սիրտը .

(1) Մեռաւ 1773ին, մեռաւ Բարիդի մէջ 1827ին : Ազգային ժողովին անդամ էր և 1825ին զուրս վճարուեցաւ իր ազատասիրութեան համար... :

(2) Je n'ai flatté que l'infortune.

սէր, հայրենիք և մարդկութիւն : Սիրոյ վրայ զրաժը երկատարորդական ազատութիւն մը կը բուրէ և հետեւաբար վտար թերութիւններ ունի տեղ տեղ : Հայրենական և մարդկային երգերը անբիժ են և յիրաւի Ուրախութիւն արժանի կը սեպուին : Իր անունը անմահ պիտի մնայ երգը այս առտիճան հանելուն համար, վասնզի իրմէ առաջ մէկը չէր համարձակեր այս կերպով վեհ տեսիլներու արձագանգ ըլլալ և բաղմունքն սիրտը արձարձել ազատութեան սիրով որ մարդերու և ազգերու առաջին և վերջին պարտքն է... :

ՄԱՆՐ ԼՈՒՐՆԵՐ.

Զինաստանի ուղիմեայ ծագւորին անունն է Հիւն-Փոսնի : 1850ին ածուր նստաւ և հիմայ զրեթէ յիտուն և չորս տարեկան կայ : Տոնով Մանչու ըստած թաթարներէն առաջ կուգայ, որոնց պարագլուխը, Չուն-չի, 1644ին կայսր ընտրուեցաւ բոլոր Զիններու վրայ : Կայսեր ընտանիքը կը բաղկանայ չորս տղայէ և մէկ աղջիկէ : Անդրանիկը Նիհ-ուէի կ'անուանի, թագին ժառանգն է և հաջիւ քսան տարեկան կայ այսօր : Մէծ կրթութիւն ունի, կ'ըսեն, բայց իր հօր նման օտարներու դէմ շատ տանջութիւն կը յայտնէ : Ներկորդ սրդին կ'անուանի Նիհ-չին, երրորդը՝ Նիհ-չու և չորրորդը Նիհ-ձիւնի : Աղջիկը տաս և վեց տարեկան է և շատ կը գովուի իր կատարելութիւններու համար : Կայսրը երեք եղբայր ունի, Իւնի-Սրէօմ, Միւն-ուանի և Միւն-հին : Այս ըտաքինը իր պատիւէն ինկած և արքունիքէն հեռու գաւառի մէջ կ'ապրի վասն զի քանի մը տարի առաջ զազանի ընկերութիւններու նպաստով ուղիւ էր իր եղբօր դէմ զինիլ և ածուէն ձգել դանիկա : Բնդ համրապէս կայսրը շատ սէր ունի բոլոր իր ընտանիքի վրայ բայց նոր դաւաճանութիւնէ վախճալով պաշտօն չտար իր որդիներու և մօտ ազգականներու : Դանիկին չորս զլխատր պաշտօնակալներէ դատ, տասը պաշտօնակալ ունի նահանգներու գործերը վարելու համար : Այս ետքինները չորսին կուտան տերութեան հարկատր թուղները և գրտածները, և կայսրը չորսին բերնէ կ'իմանայ գէպերու եղիւթիւնը, Լժէ անոնք հանին իմացներու : Քաղաքական գաւառորութիւնը այնքան կ'հնազալի է որ շատ անգամ կայսրը գործի մ'է և բանէ լուր չունի :

— Զինաստանի ժողովուրդին թիւն էր 1815ին 571 միլիօն հոգի. 1852ին այս թիւը 596 միլիօնի հասաւ. և շատ հաւանական է որ այսօր 400 միլիօնի էրնէ : Նրբ մարդ կը բաղդատէ այսպիսի տնագլին թիւը Նւրսպայի զանազան մեծ տէրութիւններու հետ, կը զարմանայ տեսնելով որ Զինաստանի մէկ գաւառը արեւմտեայ մէկ ազգի չափ բաղմաթիւ է : Քիանիկ-սու նա-

հանգը միայն կը պարունակէ 57,000,000 հոգի, այս ինքն Ֆրանսայի բոլոր ժողովուրդը : Կան-հիւսի գաւառը ունի 54,000,000 հոգի, Քիանիկ-սին՝ 50,000,000, Դան-Սունիկը՝ 29,000,000, Զիւլին՝ 28,000,000, Հուրէ՝ 27,000,000, Հօ-հան՝ 25,000,000 և այլն : Այս նահանգներու մէջ շատ քաղաք կայ ուր բաղմունքն թիւն թիւն 1,000,000 ի կ'էլնէ : Պղտի գիւղեր կը տեսնուին որ 25,000 հոգի կ'ամբիւնին : Այս անհուն բաղմունքիւնը օրէ օր տեսնալու վրայ է, անանկ որ քանի մը իշխան բարբարոս հրամաններ հանելու ստիպուէր են, որպէս զի անոր առաջըը տանուի :

— Օրագիր մը Ռուսիայի վրայ հետազայ տեղեկութիւնը կուտայ : 1840էն մինչեւ 1854, 40,000,000 հոգի ծնաւ և 50,000,000 հոգի մեռաւ, ուստի տաս և չորս տարիի մէջ ժողովուրդին աճու մը 10,000,000ի հասաւ : Այսօր Ռուսիայի մէջ 60,000,000 հոգի կայ Բօլճարայի և Փինդանտայի ազգերը չհաշուելով : Յժէ այս աճումը շարունակուի յիշեալ երկրին բաղմունքն թիւն թիւն պիտի հասնի, 1870ին, 70,000,000ի : 1900ին, 95,000,000ի և 2000ին, 264,000,000ի : 1855ին Բեղապուրի մէջ ծնէր են 16092 տղայ որու չորրորդ մասը պոսնիկորդի :

— Ամերիկայի օրագիր մը կը հրատարակէ. ճամբորդ մը որ Ներոպայէն Աւստրալիա կ'երթայ մեծ դարմանք կը գայ տեսնելով երկայնները սրբ բոլորովին հասկառակ կերպով կայանալին իր բոլորաբը : Այս հակասանայ երկրի մէջ ամէն բան տակաւ վրայ է և բնական օրէնքի թէւթիւնները չեն կատարուի Նւրսպայի կլիմային համեմատ : Եղանակները իրարու չեն նմանիր. յունվար ամիսը կէս ամառ կը յայտնէ և յուլիսի մէջ ձմեռ է. գարունը կուգայ սեպտեմբերի և հոկտեմբերի մէջ. ամառը կ'սկսի նոյեմբերին և կը տեւէ մինչեւ փետրվարի վերջը. Աշունը կ'ընայ մարտ, ապրիլ և մայիս ամիսներու մէջ և մայիսէն մինչեւ երեսուն և մէկ օգոստոսի ձմեռը կը տիրէ : Նրեք ամիս կ'անձրեւէ. մարտ և ապրիլ ամիսները աշունին երկու երրորդը կը լեցնեն և օգոստոսէն հաջը ձմեռ չկայ : Հոս կէս զիշէր, հոն կէս օր է, և փոփոխակի : Հոս արեւին նայելու համար գէպի հարաւ գաւառու է և հոն գէպի հիւսիս : Աւստրալիայի մէջ երբ լու օդ կ'ընէ ծանրաշափը կ'իջնէ երբ օդը գէշ է՝ կ'էլնէ վեր : Հոս տարւոյ ամիսէն երկար օրը յունիսի մէջ կը տեսնուի, հոն գեկտեմբերի մէջ : Տաքութիւնը հիւսիսէն կը փչէ և ցուրտը՝ հարաւէն. ամենէ տաք տեղը գարաւանդներու վրայ է : Այսպիսի հակասութիւն նաեւ ուրիշ բաներու համար : Նոտ-չալի մէջ կարապը սև է և արծիւը ճերմակ. մեղուն չիճէր, թռչունը չ'երգէր, բուն արեւ տանն կ'երևի, կիտն գիշերը կը մնէ իր անունը : Քառասուններ կան որ կուտց ունին և ձու կ'աճեն. ամառը հոս բնական քոսի ունին կորու-

